

Pszichoanalízis és spiritizmus

TUDOMÁNY & ... & TUDOMÁNY

További olvasnivaló a kiadó kínálatából:

Alistar McGrath: *Tudomány és vallás*

Békés Vera–Fehér Márta: *Tudásszociológia szöveggyűjtemény*

Carl Sagan: *Korok és démonok*

Dombi Péter: *Hiszem vagy tudom?*

Gyáni Gábor: *Relatív történelem*

Jean Bricmont–Alan Sokal: *Intellektuális imposztorok*

Láng Benedek: *Mágia a középkorban*

Margitay Tihamér: *Az érvelés mestersége*

Gyimesi Júlia

Pszichoanalízis és spiritizmus

Budapest, 2011

A mű megjelenését az MTA Könyv- és Folyóirat-kiadó Bizottsága támogatta.

© Gyimesi Júlia, Typotex, 2011

ISBN 978 963 279 571 3

ISSN 2060–0046

Témakör: *pszichológia, spiritizmus, okkultizmus*

Kedves Olvasó!

Önre gondoltunk, amikor a könyv előkészítésén munkálkodtunk. Kapcsolatunkat szorosabbra fűzhetjük, ha regisztrál a kiadó honlapján, a *www.typotex.hu* címen: így értesülhet új kiadványainkról, akcióinkról, programjainkról. Megismerkedhet teljes kínálatunkkal, egyes könyveinknél pedig új fejezeteket, bibliográfiát, hibajegyzéket, hivatkozásokat találhat, illetve módja van arra is, hogy margójegyzeteit közzétegye.

Kiadványaink egy része e-könyvként (is) kapható: *www.interkonyv.hu*

Kiadja a Typotex Kiadó, az 1795-ben alapított Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülésének tagja.

Felelős kiadó: Votisky Zsuzsa

Szerkesztette és tördelte: Jutai Péter

Borítóterv: Kovács Ágota

Terjedelem: 14,5 (A/5) ív

Készült a Verano Kft. nyomdájában

Felelős vezető: Marosi Attila

Tartalom

Bevezetés	9
A spiritizmus fogalma, kialakulása és történeti jelentősége	13
Modern okkultizmus és tudományos materializmus	14
A spiritiszta jelenségek és a médium	17
A spiritizmus kezdete és a gyökerek kérdése	19
A Fox nővérek és az amerikai spiritizmus kezdete	21
A tudomány és a spiritizmus korai kapcsolatai	23
A spiritizmus francia gyökerei: mesmerizmus és szomnambulizmus	26
Madame Blavatsky és a teozófia	29
A spiritizmus és a vallás viszonya	31
A spiritizmus és a tudomány: A Pszichikus Kutatás Társasága	33
Kik, hogyan és miért: spiritiszták és pszichológusok a lélek rejtett erőforrásainak nyomában	42
Spiritizmus és lélektan Németországban	45
Spiritiszták és pszichológusok Franciaországban: Pierre Janet és Charles Richet	50

Az Indiától a Mars bolygóig: Théodore Flournoy és a médiumizmus első pszichológiai elmélete	54
James és a pszichikus kutatás „fehér hollója”: Mrs. Leonora Piper	59
Frederic Myers és a küszöbalatti én elmélete	64
Stanley Hall és Freud amerikai útja	68
Sigmund Freud és az okkult kísértése	73
Veszedelem vagy lehetőség: tudománypolitika a pszichikus kutatás és a pszichoanalízis kapcsolatában	76
Okkultizmus, telepátia és pszichikus kutatás Freud életében és munkásságában	79
Szkepticizmus, innováció és játékoság: Freud és az okkult valódi kapcsolata	84
A pszichikus kutatás és a pszichoanalízis rejtett kapcsolatrendszere	94
Spiritiszta volt-e Carl Gustav Jung?	100
Előzmények és következmények: a libidóelmélet és Jung titkos okkultizmusa	102
Az okkult jelenségek pszichológiájáról és patológiájáról: Jung fiatal éve	105
Szkeptikus, spiritiszta vagy pszichikus kutató: Jung a spiritiszta jelenségekről	114
Spiritizmus vagy pszichológia: a spiritiszta jelenségek helye a jungi lélektanban	120
Ferenczi Sándor és a telepátia problémája	127
Spiritizmus és pszichológia Ferenczi korai gondolataiban	129
Az indulatáttételtől az olfaktív fantáziáig: Ferenczi telepátiaelméletei	135
„Ferenczi rossz szelleme”	142
Miért Ferenczi volt a pszichikus kutatás „egyik legvakmerőbb elméleti gondolkodója”?	151

Vonzások és taszítások: pszichoanalitikusok a pszichikus kutatásban	154
A pszichikus kutatás első pszichoanalitikusai	155
Fodor Nándor és a szupernormális jelenségek pszichoanalitikus elmélete	160
A pszichoanalízis és az okkult: Georges Devereux és a telepátia legújabb elméletei	164
A kivételek diskurzusa: pszichoanalitikusan orientált parapszichológia a gyakorlatban	170
Összefoglalás és következtetések	179
Irodalomjegyzék	188
Levéltári források és publikált elsődleges források	188
Másodlagos források	200

Bevezetés

A pszichológia történetírói egyetértenek abban, hogy a lélektan kialakulása számos történeti előzményre vezethető vissza. A gyökerek részben a filozófia, részben pedig a természettudományos gondolkodás és a fejlődő orvostudomány egyes irányzataiban azonosíthatók (pl.: Brennan, 1982; Czigler, 2007; Ellenberger, 1970; Hothersall, 1990; Pléh 1998, 2000, 2008; Thorne, Henley, 2000; Valentine, 1982). Valamivel kisebb figyelmet szentelnek a pszichológia nem tudományos előzményeinek, így például a nyugati vallások és spirituális tanok hatásainak, melyek ugyancsak szerepet játszottak néhány lélektani iskola létrejöttében és fejlődésében (lásd Cerullo, 1982; Coon, 1992; Devescovi, 2000; Fodor, 1971; Kirsch, 1996; Luckhurst, 1999; Plas, 2000). Eltekintve az időnként meglehetősen jelentős hangsúlyeltolódásoktól, a lélektan történészei szinte kivétel nélkül összetett rendszerként kezelik a pszichológia gyökereit és az előzmények egymásra hatásának módjait, magyarázatot kínálva ezzel a jelenkori pszichológia többparadigmás állapotára (Leahey, 1980).

E munka célja, hogy megvilágítsa a pszichológia történetének egy ez idáig elhanyagolt, ám jelentős aspektusát, amely számos lélektani gondolkodó esetében meghatározónak bizonyult. A spiritizmusról és az ahhoz kapcsolódó gyakorlatokról, filozófiákról, olyan laikus és tudományos elméletekről lesz szó, melyek nagyban hozzájárultak a pszichológia egyes irányzatainak fejlődéséhez. Az 1880-as évektől kezdődően ugyanis jó néhány lélektani érdeklődéssel jellemezhető kutató fordult a spiritizma jelenségek, és az azok magyarázatául szolgáló elméletek felé. Noha változatos attitűdökkel közelítettek a spiritizmus kérdéséhez, legtöbbjük esetében a kutatás e területén végzett megfigyeléseik előremutatónak bizonyultak, és nagy jelentőségű elméletekhez vezettek. Számptalan módja létezett annak, ahogyan a spiritizmus jelenségei és feltevései megtermékenyíthették a fejlődő pszichológia elméleteit. Sokak számára vonzó és többé-kevésbé elfogadható lehetőségnek tűnt a spiritizmus alaptétele, miszerint a testi halál után a

lélek tovább él, és megfelelő technikák segítségével megidézhető. Másokat éppen az e feltételezés keltette felháborodás vezetett a jelenségek tudományos tanulmányozásához. Ám akár a cáfolat, akár az igazolás vágyával közelítettek a természetfeletti tünő jelenségekhez, a spiritizmus gyakorlata és kapcsolódó filozófiája hatást gyakorolt a psziché működését és lehetőségeit kutató gondolkodókra.

Mivel a spiritizmus tudományos magyarázatára törekvők leggyakrabban a tudatküszöb alatti lelki folyamatok és funkciók működését feltételezték a szokatlan megnyilvánulások hátterében, a spiritiszta jelenségek tanulmányozása különösen meghatározónak bizonyult a pszichoanalízissel szimpatizálók és a pszichoanalitikusok között. A spiritizmus pszichológiatörténeti vonatkozásait ezért a pszichoanalízist középpontba állítva fogom bemutatni. Noha a pszichoanalízis kiemelkedő szerepet játszott a spiritizmus és a pszichológia egymásra hatásában, fontos hangsúlyozni, hogy a lélektan számos más irányzata is összefonódott a spiritiszta jelenségek kutatásával. E könyv kereteihez és lehetőségeihez mérten e nem pszichoanalitikus irányzatokat is ismertetni fogom, elősegítve ezzel a spiritizmus pszichológiatörténeti szerepének pontos bemutatását és megértését.

Számos oka lehet annak, hogy a spiritizmus eddig nem került a pszichológia történéseinek fókuszába: mint jelenségrendszer és filozófia ugyanis távol állt a tudománytól és a tudomány képviselőinek nézőpontjától. Mára azonban világossá vált, hogy egy tudomány fejlődését és kérdésfeltevéseit tudományon kívüli, áltudományos vagy nem tudományos hatások is befolyásolhatják (lásd Kutrovácz, Láng, Zemplén, 2008; Yates, 1964, 1972). Jelen írás célja, hogy a pszichológia esetében mutasson rá e tudományon kívüli hatásokra, megvilágítva ezzel a lélektan demarkációs problémáit, vagyis azon nehézségeket, amelyek a tudományos és nem tudományos vonulatok azonosításában és elválasztásában rejlenek (lásd Gieryn, 2006; Popper, 1997; Vermeir, 2006). A határok kérdése áll tehát e munka középpontjában; a tudomány, jelen esetben a pszichológia határainak kérdése, és mindazon problémák, amelyek e határok kijelölésének nehézségeiből fakadnak.

Tekintettel arra, hogy e kutatás a pszichológia történetének olyan aspektusára összpontosít, amely mind az érintett kutatók, mind az elemzők részéről jelentős érzelmeket mozgósított és mozgósít, az objektivitás megtartása érdekében semmilyen előfeltételezéssel nem fogok élni a spiritiszta jelenségek valós vagy illuzórikus voltát illetően. A következőkben bemutatandó források és összefüggések elemzésének célja nem a spiritizmus igazolása vagy cáfolata, hanem pszichológiatörténeti szerepének megvilágítása. Olyan átfogó mű, amely kizárólag

a spiritizmus lélektani relevanciáira összpontosítana, egyelőre még nem született. Kutatásom ezért bizonyos értelemben úttörő munkának tekinthető, melynek elsődleges célja, hogy felhívja a figyelmet a spiritizmusra mint a pszichológia alakulását kísérő misztikus és ellentmondásos irányzatra, és hogy azonosítsa azokat a dinamikákat, amelyekben a két terület találkozása és együttműködése megvalósulhatott. Szeretném hangsúlyozni, hogy nem kívánom egymásnak megfeleltetni vagy egymással azonosítani a spiritizmus és a pszichológia egyes irányait. El kívánom kerülni azt a gyakran alkalmazott, ám véleményem szerint félrevezető megközelítést, amelyben a modern okkult irányzatok és a pszichológia vagy a pszichoanalízis között felfedezhető hasonlóságokat a két terület azonosságaként könyvelik el. Egyértelmű, hogy léteznek bizonyos hasonlóságok, ám ezek értelmezése nem lehet teljes a különbözőségek feltárása nélkül. Jelen kutatás a felszínes megfeleltetések helyett azt kívánja bemutatni, hogy a spiritizmus milyen komplex módon gyakorolt hatást a pszichológia fejlődésére. Ez reményeim szerint hozzájárul a két terület kapcsolatának mélyebb és realitásos megértéséhez.

Kutatásomban mindenekelőtt olyan elsődleges források alapos elemzésére törekedtem, melyek ez idáig többnyire elkerülték a pszichológia történetíróinak figyelmét, ám pontos képet nyújthatnak a spiritizmus és a pszichológia összefonódásának lehetőségeiről. Ennek érdekében hazai és – a téma nemzetközi beágyazottságára való tekintettel – külföldi könyvtárakban és archívumokban végeztem kutatómunkát. Kiemelkedő jelentőségűnek bizonyult munkám elkészítése szempontjából az a két hónap, amit a bécsi Collegium Hungaricum ösztöndíjának jóvoltából az egyetemi könyvtárakban és levéltárakban, valamint a bécsi Freud Múzeumban tölthettem. Köszönettel tartozom a Magyar Ösztöndíj Bizottságnak is, amely a Magyar Állami Eötvös Ösztöndíj (azonosító: MÖB/66-2/2010) odaítélésével lehetővé tette, hogy három hónapot a Cambridge-i Egyetem Tudománytörténet és Tudományfilozófia Tanszékén tölthessek. E tanulmányút nemcsak arra adott lehetőséget, hogy a tanszék munkájába bekapcsolódva gyarapítsam tudománytörténeti ismereteimet, hanem, hogy az egyetem könyvtáraiban és archívumaiban megismerhessem és feldolgozhasam azokat a forrásokat, amelyek a spiritizmus tudományos, valamint lélektani kapcsolatainak elsőrendű, ez eddig jelentős részben feldolgozatlan bizonyítékait nyújtják. Támogatást jelentett munkám elkészítésében az az OTKA-kutatás is (A pszichoanalízis mint a humán tudományok paradigmája – történeti és elméleti vizsgálódások. Azonosító: 79146), amelynek résztvevőjeként fontos szakmai visszajelzésekkel és kiegészítésekkel gazdagodtam. Köszönöm továbbá a

Magyar Tudományos Akadémia Pszichológiai Bizottságának, hogy segítséget nyújtott e könyv kiadásához.

Hálával tartozom mindazoknak, akik útmutatással szolgáltak kutatásom során, mindenekelőtt témavezetőmnek, Erős Ferencnek. Támogatása és szakmai észrevételei döntő jelentőségűnek bizonyultak e munka elindításában és kivitelezésében. Köszönettel tartozom Békés Verának is, aki inspiráló meglátásával ugyancsak fontos szerepet játszott kérdésfeltevéseim alakulásában. John Forrester, aki cambridge-i tanulmányutam során témavezetőm volt, szintén jelentős tudománytörténeti és pszichoanalitikus szempontokra hívta fel figyelmemet. Végül, de nem utolsósorban, szeretnék köszönetet mondani szüleimnek bizalmukért és figyelmükért. E támogatások nélkül nem valósulhatott volna meg a pszichológia történetének e rendhagyó kiegészítése, mely reményeim szerint meggyőzi az olvasót, hogy a spiritizmust a lélektan releváns és kutatásra érdemes területeként könyvelje el.

A spiritizmus fogalma, kialakulása és történeti jelentősége

A lélektan történetírói ez idáig kevés figyelmet szenteltek a spiritizmusnak nevezett irányzat pszichológiatörténeti vonatkozásainak. Nem született még olyan átfogó mű, amely a pszichoanalízis és a spiritizmus között megvalósult sokrétű kölcsönhatás vizsgálatát tűzte volna ki célul, annak ellenére sem, hogy az utóbbi években egyre növekvő tudománytörténeti érdeklődés övezi a spiritizmust, valamint az ahhoz kapcsolódó tanokat és iskolákat (pl.: Lachapelle, 2002; Hamilton, 2009; Plas, 2000; Wolfram, 2009). A következő fejezetek célja, hogy megvilágítsák a 19. századi spiritiszta gyakorlatok és tanok pszichológia- és tudománytörténeti jelentőségét. A spiritizmus ugyanis nem csupán a populáris kultúra elszigetelt jelensége volt, hanem szervesen kapcsolódott a modern kor legfőbb változásaihoz és kérdéseihöz, különösen a tudomány és vallás legújabb irányzataihoz és problémáihoz. Ez utóbbiak alakulása közvetlenül érintette a modern ember világnézetét és preferenciáit, ami szükségszerűen elvezetett a személyes identitás pszichológiai kérdéséhez.

A spiritizmus a tudomány és a technika rohamos fejlődésének, valamint a nyugati vallások megrendülésének összjátékában született. Ám nem csupán a modernitás feszültségeinek kivetülése és következménye volt, hanem az önmagunkról való tudás új formája, egyfajta új pszichológia, melyben rendhagyó módon keveredett a szekularizált a spirituálissal, a hit a racionális bizonyítékokkal. Már a spiritizmus legkorábbi elméleteiben is felfedezhető az a kezdetleges pszichologizáló megközelítés, mely részben spirituális, részben pedig fiziológiai alapokra helyezi a személyes útkeresés és boldogság kérdését (lásd Zerffi, 1876; Podmore, 1902). Nem véletlen, hogy később ezen irányzatok jelentős része kapcsolódási pontokat talált a bontakozó pszichológiához.

Ahhoz azonban, hogy fény derüljön e kapcsolódás mibenlétére, alapvető a spiritizmus fogalmának pontos meghatározása. A feladat nem könnyű, mivel a

spiritizmus korántsem volt egységes irányzat; képviselői elköteleződéseitől és szándékaitól, valamint a kulturális kontextustól függően gyakorta változott pontos jelentése és filozófiája. Maguk a spiritiszta gyakorlatok sem voltak egységesek, azok értelmezése pedig különösen változatos formákat ölthetett. Annyi azonban bizonyos, hogy a spiritiszta tanok mindegyike a túlvilággal való kapcsolatfelvétel lehetőségén alapult, amelyet egy közvetítő személy, a spiritiszta médium, testének és lelkének titokzatos átjárhatósága biztosított. A médium szerepe és jelentősége, a spiritiszta jelenségek, valamint az azok magyarázatául szolgáló tanok azonban nagy változatosságot mutattak. A meghatározást tovább nehezíti, hogy a spiritiszták nem minden esetben nevezték magukat spiritisztáknak; nem ritkán előfordult, hogy a spiritizmus jelenségeire támaszkodó alternatív csoportosulásként határozták meg magukat, amely filozófiáját tekintve eltér a hagyományos spiritizmustól. A spiritiszta gyakorlatok időnként szórványosan, máskor szervezett formában jelentek meg a 19. század közepétől, néhol mozgalommá szerveződtek, máshol pedig megmaradtak az egyszerű cirkuszi látványosság szintjén. Ennek függvényében változott a spiritiszta tanok kidolgozottsága és jelentősége is. A spiritizmus ráadásul szoros összefüggésben állt egyes okkultnak nevezett irányzatokkal is, amelyek ez előbbihez hasonló definíciós nehézségekkel voltak jellemezhetőek. Mindezek együttesen formálták a modern ember világnézetét és önmeghatározását, elindítva ezzel a 19. század spirituális ébredését.

A továbbiakban a spiritizmus és egyes okkult irányzatok történetének bemutatása következik, melynek elsődleges célja, hogy felhívja a figyelmet ezek tudománytörténeti szerepére, valamint, hogy előkészítse a spiritizmus pszichológiai és pszichoanalitikus relevanciáinak azonosítását. A téma összetettsége miatt a következőkben sokféle nézőpont szerepet kap, amelyek bevonása mindenekelőtt arra szolgál, hogy a spiritizmust ne elszigetelt jelenségként, hanem a modernitás meghatározó elemeként, a megfelelő kulturális és társadalmi összefüggések tekintetbe vételével kezelhessük.

Modern okkultizmus és tudományos materializmus

Noha az okkult jelenkori történészei (Sommerlott, 1972; Owen, 2004; Treitel, 2004) viszonylag gyakran alkalmazzák a „modern okkultizmus” kifejezést, a terminus jó néhány problémát felvet. Nem létezett ugyanis olyan egységes filozófiai-spirituális

rendszer, amelyet modern okkultizmusként azonosíthatnánk. Ehelyett számos, egymástól jelentős mértékben eltérő spirituális gyakorlatra és elméletre épülő tan jellemezte a 19. század második felét és a 20. század első évtizedeit. Ezek között valóban fellelhető a modern okkultizmusnak nevezett irányzat, ám ez csupán részben fedte le a kort jellemző spiritiszta, misztikus és ezoterikus mozgalmakat és filozófiákat. Ráadásul a modern okkultizmusnak nevezett áramlat sem mindig ugyanazon törekvéseket foglalta magába; Franciaországban például egészen mást jelentett az okkultizmus, mint Angliában vagy az Egyesült Államokban.

Mindez egyenesen következett abból az általános határozatlanságból, amely a 19. század spirituális ébredését jellemezte. A gombamód szaporodó új spirituális tanok elsősorban a populáris kultúrában hatottak, így gyakran elmaradt azok magasabb szintű rendszerezése. Igen jellemző volt, hogy a szokatlan gyakorlatok, mint például az asztaltáncoltatás, még szokatlanabb filozófiákkal párosultak, melyek szerzői előszeretettel kölcsönöztek gondolatokat már létező spirituális-vallási rendszerektől. Ennek eredményeképpen spirituális iskolák meglehetősen kaotikus füzére jött létre, amelyet a külső szemlélő – így a pszichoanalízis számos képviselője – könnyen az okkultizmus homogén masszájaként azonosíthatott.

Nem lehetetlen azonban a főbb irányok elhatárolása. Az „okkultizmus” kifejezést például igen gyakran használták a teozófia képviselői és szimpatizánsai, míg a spiritizmus meglehetősen határozott kereteket talált magának az 1800-as évek végére, így többé-kevésbé elkülöníthetővé vált más területektől. Mindezek ellenére fennmaradt a modern okkultizmus átfogó kategóriája is, amelynek filozófiája valóban kiterjeszhetőnek bizonyult az új spirituális gyakorlatok és elméletek legtöbbszörére.

A modern okkultizmus mégis túlságosan általános és határozatlan fogalom ahhoz, hogy alapos kutatás kiindulópontjául szolgálhasson (lásd pl. Somerlott, 1972). Túlzott leegyszerűsítés e terminus alá besorolni mindazon okkult, ezoterikus és spirituális tanokat, melyek az elmúlt kétszáz évben bontakoztak ki. Másfelől azonban jogos az az igény, amely a 19. században kialakuló új okkult elméletek és gyakorlatok átfogó azonosítására és megértésére törekszik (lásd Rosenthal, 2004; Treitel, 2004; Owen, 2004; Adorno, 2009). Ha mindezeket globális jelenségként fogjuk fel, mely alapvető történeti és társadalmi változásokkal áll összefüggésben, szükségessé válik egy olyan terminus használata, amely kifejezi az okkulttal kapcsolatos alapvető szemléletváltást. Noha ez utóbbi szempontból jogosnak tekinthető a modern okkultizmus kifejezés használata, jelen munkában kerülni fogom e terminust. Sokkal pontosabb képet kaphatunk